

TÓTH FERENC

A la hussarde...

Adalékok a franciaországi huszármítosz történetéhez

„A közmondás úgy tartja: Lóra termett a’ Magyar. Soha nem volt még ennyire találó mondás. E nemzet fiai lóháton töltik életüket, s úgy vélekednek, hogy egy férfi nem is férfi, ha nem tud lovagolni.”

Auguste de Gerando: Transylvanie et ses habitants (1850)

A magyar huszár figurája a nyugat-európai kultúrkör jellegzetes romantikus típusa, amely a mai napig érezteti hatását. Manapság a nyugati turisták közkedvelt T-shirt dekorációjaként is újjáéledt, és külhoni millenniumi rendezvények sorában is nagy szerepet játszó szimbólumként¹ él tovább. Magyarságunk külhoni lenyomataként a huszár bevonult a helyi történelmi mitológiába is, és sajátos arculatot kapott benne. Valamennyi nemzet közül talán a francia ragaszkodik a legjobban e közös hagyományunkhoz, hiszen az egyetlen nemzetközi huszármúzeum is éppen ebben az országban található.² Milyen történelmi okai lehetnek ennek az oly szívósan fennmaradó hagyománynak, és melyek a fő elemei e jellegzetesen franciaországi huszármítosznak? E tanulmányban szeretnénk felvázolni a franciaországi huszársághoz kapcsolódó képzetek kialakulásának történetét, megkülönböztetett jelentőséget tulajdonítva a jelenség katonai és politikai dimenzióján túl annak művelődéstörténeti, nyelvi, irodalmi és viselkedéstörténeti aspektusainak.

Az újkori magyar politikai és katonai emigrációk jelentősen hozzájárultak a huszárság európai elterjedéséhez. Huszáraink a legnagyobb sikert a korabeli francia királyi hadseregben aratták, ahol jelentős magyar hányadú huszárczredeket alkotva folyamatosan beépültek a francia társadalomba.³ A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc bukása után számos kuruc vitéz keresett menedéket a Francia Királyság területén, ahol a hadsereg keretein belül tudták leginkább hasznosítani harci tapasztalataikat.⁴

E korban terjedt el Európában az a magyar stílusú harcászati taktika, amelyet más néven kisháborús taktikának is neveznek. A felvilágosodás korának katonai gondolkodói még sokat merítettek a klasszikus ókori szerzők (például: Polübiosz, Julius Cézár, Sallustius stb.) műveiből. Különösen a lovasság erőit elemezve gyakran hívták fel a figyelmet az ókori ázsiai vagy afrikai lovasságok – mint például: a numid, szkíta, párthus, herul vagy hun lovasság – magas szintű harci értékére. E katonai erények az ókor gondolkodói számára szorosan összefüggtek egy-egy adott közösség, nép vagy nemzet etnikai karakterével. Az újkori hadtudományi szerzők hasonló módon látták ezeket az összefüggéseket. Turpin

¹ Gondolhatunk itt a 2001. év franciaországi Magyar Kultúra Évadja rendezvénysorozatra, amelynek egyik fő rendezvénye a Chantilly kastélyban megrendezett huszárfelvonulás volt.

² A dél-franciaországi Tarbes-ban található a neves Musée International des Hussards.

³ Lásd ehhez a témához: Tóth Ferenc: *Ascension sociale et identité nationale, Intégration de l’immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815)*. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 2000. (a továbbiakban: Tóth 2000.)

⁴ A leghíresebbekről lásd: Zachar József: *Idegen hadakban*. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Zachar 1981.)

de Crissé gróf⁵ híres hadászati munkájában a magyar lovasokat hun elődeikhez hasonlítja: „Úgy tűnik, hogy a magyarok, kik némely történész szerint a hunokkal azonosak, még mindig bírják azon őseik harcmódorát, akik Attila uralkodása idején letelepedtek Itáliában. Valóban, a legjobb könnyűcsapatokat a magyarokból alkotják, s tudjuk, mily nagy szolgálatot tettek az utóbbi háborúk során: az uralkodók a magyarok mintájára alapítottak csapatokat, melyek akkor hasznosak voltak, de ma már nélkülözhetetlenek is.”⁶

A magyar huszárokról hasonló sztereotípiákat más korabeli francia szerző tollából is olvashatunk. A huszárokat egyébként két francia szóval is illették: az „hussard” és az „housard” szavakkal. Az utóbbinak a magyaréhoz közelebb eső kiejtése miatt feltételezhetően a magyar származású huszárok más nemzetiségűektől való megkülönböztetésére használták.⁷ E kis nyelvtörténeti emlék arról is tanúskodik, hogy a magyarok mellett szükségszerűen alkalmaztak más származású huszárokat is, elsősorban németeket. Kezdetben ez utóbbiak száma annyira elenyésző lehetett, hogy az „hussard” és az „hongrois” (magyar) szavakat szinte szinonim értelemben használták. Ez az állapot feltehetőleg még a 18. század közepén is jellemző lehetett, hiszen Chabo de la Serre lovag 1748-ban írt lovasságról szóló emlékiratában így mutatja be a huszárságot: „Németországban ha huszárt mondunk, akkor magyart kell értenünk alatta, vagyis olyan lovast, aki annyira hozzászokott ehhez az állathoz, hogy el sem tudja képzelni az életét nélküle, és aki ehhez a harci kedvhez, még olyan tudást is ad, amellyel az állat mások előtt rejtett képességeit is felderíti.”⁸

A tapasztalok szerint a magyarok különösen értettek a lovakhoz és a könnyűlovas harcmódorhoz, s ezt a francia katonai elit is elismerte. A kortársak még a németeket hasonlították gyakran hozzájuk. Turpin de Crissé gróf már idézett munkájában (*Essai sur l'art de la guerre*, Paris, 1754.) így írt e két nemzet könnyűlovas erényeiről: „A magyarok és a németek higgadtabbak és megbízhatóbbak. Az előbbieket kétségkívül a legalkalmasabbak az összes nemzet közül e feladatra, a másodikok kis gyakorlással szintén alkalmassá válhatnak.”⁹

Hasonló érveléssel találkozunk a Jeney Lajos Mihály *A portyázó* című művében: „A gyalogságot mindenfajta nemzet alkothatja, bár a franciák és a liège-iek némi kedvezést érdemelnek jóakaraturkra tekintettel. A lovasság azonban megkívánja, hogy itt – amennyire csak lehetséges – a lovakat természetből fogva kedvelő és a lovak táplálására, tisztán tartására különös képességgel megáldott magyarokat és németeket fogadjunk fel. Mindezt Európa más népei csak hosszú szoktatás után képesek csinálni.”¹⁰

Egy másik, kéziratban maradt művében, amelyet teljes egészében a huszároknak szentelt, Turpin de Crissé e két nemzet más erényeit is felvillantja: „A francia katona bátor és intelligens, de ha szabad megjegyeznem, a magyar és a német ravaszabb és nagyobb elővigyázattal vonul.”¹¹

Amint láthatjuk, a csel, a ravaszság, a hidegvér a kisháborús taktika alapvető elemeit képezték és fontos szerepet játszottak a magyarság pozitív megítélésében. Hogy miért ren-

⁵ Életéről lásd: Tóth Ferenc: *A magyar huszárok dicsérete Franciaországban, avagy Lancelot Turpin de Crissé gróf egy magyar vonatkozású, kiadatlan kézírata*. Fons 1997. 3. sz. 253–300.

⁶ Turpin de Crissé, *Lancelot: Essai sur l'art de la guerre*. Paris, 1754. (a továbbiakban: Turpin de Crissé) 149. (Fordította: Tóth Ferenc)

⁷ Zachar 1981. 113.

⁸ Service Historique de l'Armée de Terre, série MR 1730 fol. 1181. (Fordította: Tóth Ferenc) Lásd e kéziratról: Tóth Ferenc: *Magyar huszárok francia szemmel*. Egy XVIII. századi francia hadászati kézirat magyar vonatkozásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2002. június. 115/2. 420–436.

⁹ Turpin de Crissé 177.

¹⁰ Jeney Lajos Mihály: *A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint* (Hága, 1759.), Budapest, 1986. 62. (Fordította: Zachar József)

¹¹ *Bibliothèque de l'Arsenal, Ms 4077 Observations sur le service des hussards et troupes légères* 53. (Fordította: Tóth Ferenc)

delkezhetek ilyen speciális tulajdonságokkal a magyar harcosok, arra két magyarázatot kaphatunk a korabeli szakirodalomból: egyrészt a magyarok hun-szkíta őseitől eredezteték e tulajdonságokat, másrészt pedig a magyarok török ellen vívott háborúi tapasztalatának tulajdonították e jellegzetes portyázó harcmodort.¹² Később a magyarok kizárólagosságának elve folyamatosan kiszorult a szakirodalomból. A Montesquieu és Szász Móric által népszerűsített modern nemzeti alapon szervezett hadsereg eszméje lassan háttérbe szorította az olyan karakteresen nemzeti jellegű egységeket, mint a huszárezredek.¹³ Egy névtelen porosz katonai szakíró lovasságról írt, a 18. század második felében keletkezett kéziratában már így nyilatkozik e témáról: „Hajdanában azt hitték, hogy jó huszár csak magyarokból válhat, eközben a tapasztalat bebizonyította, hogy ez tévedés. A poroszok között csak kevés vagy alig volt belőlük, és mégis kitartó felkészítéssel kiképezhetünk mindenkit mindenféle gyakorlatra vagy a kívánt képességre, feltéve, hogy nem kívánunk többet tőlük, mint amennyire az ember képes.”¹⁴

A magyar könnyűlovasság, a huszárság, csaknem valamennyi európai hadseregben megjelent ebben a korban. A császári hadseregben a 17. század végén már több huszárezred is volt, s a francia királyi hadseregben éppen ezek ellensúlyozására hoztak létre hasonló egységeket elsősorban a Franciaországba menekült magyar emigránsokból. A huszárság meghonosodásának kezdeti nehézségei után az első állandó huszárezredet 1720-ban alapította Bercsényi László gróf, aki maga is harcolt a Rákóczi-szabadságharcban. Ezt követően a huszárezredek száma folyamatosan növekedett egészen a forradalomig, amikor tizenkettő huszárezredet tartottak számon.

A huszárezredekben kezdetektől fogva előnyben részesítették a magyarokat és németeket. A század első felében párhuzamosan hoztak létre jellegzetesen magyar – mint például a Berchény, Esterhazy, Pollereczky – vagy német többségű – mint a Raugrave és Beausobre – huszárezredek. Az előbbiekben a kuruc érzelmű magyar tisztikar vezetése alatt főleg a császári hadseregből dezertált magyar vagy más kelet-közép-európai nemzetiségű katonák szolgáltak, az utóbbiak Franciaország német anyanyelvű tartományaiból (Elzász-Lotharingia) vagy a szomszédos rajnai német kisállamokból toboroztak katonákat. A lengyel örökösödési háború folyamán igen gyakorivá vált az osztrák hadakban szolgáló magyar huszárok átpártolása a francia király seregeiben harcoló honfitársaikhoz. A osztrák örökösödési háború során pedig tömegével érkeztek magyar dezertőrök a Rajnán túlról. A magyar huszárok átállásának csak az 1756-ban megkötött osztrák–francia szövetségi szerződés vetett véget, melynek értelmében megszűnt a dezertálási lehetőség. A Rákóczi-szabadságharc hagyományait ápoló magyar jellegű huszárezredek hamarosan német anyanyelvű újoncokkal töltötték fel, így azok hamar elnémetesedtek. A magyarok aránya a század hetvenes és nyolcvanas éveiben már csupán egy-két százalék volt ezekben az alakulatokban.¹⁵ Hasonlóan a svájci ezredekhez, itt is szigorúan ügyeltek arra, hogy a huszárezredek idegen jellege megmaradjon. A tisztikar egy része egészen a forradalomig magyar, illetve magyar származású maradt.¹⁶

¹² Lásd e témáról bővebben: Tóth Ferenc 2000.

¹³ Corvisier, André: *L'armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul*. Le soldat, Paris, 1962. (a továbbiakban: Corvisier) 127.

¹⁴ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Gall. II Remarques sur la Cavalerie par Mr de W. General Major de Cavalerie au Service du Roi, et de la République de Pologne, Aide de champ de sa Majesté et chevalier de l'ordre de Prusse (XVIIIe siècle) fol. 6 (Fordította: Tóth Ferenc)

¹⁵ SHAT (A francia Szárazföldi Hadsereg Történelmi Szolgálatának levéltára) série 8Yc 4, 6, 10 és 19.

¹⁶ Példaként az Esterhazy huszárezred 1784-ből ránk maradt mustrajegyzékének adatait szeretném felhozni (Bibliothèque Mazarine Ms. 2863). Vö. Tóth 2000. 342.

Megtalálható közöttük a magyar nemesség színe-virága: a Bercsenyi, Dessewffy, Esterházy, Kisfaludy stb. családok tagjai. A francia katonai nemesség viszonylag gyorsan befogadta a magyar nemességet, elsősorban házasságok révén. Turpin de Crissé gróf már említett kéziratában felvázolt egy érdekes lehetőséget a huszárezredek magyar jellegének megtartására. Szerinte nem fontos a huszárság egészét magyarokból kiállítani, elég a magyar, illetve magyar származású nemesekből álló tisztikart Franciaországban letelepíteni, francia nemeslányokkal összeházasítani és nemzetségük kontinuitását biztosítani. Azt gondolta, hogy ez a magyar nemesi tisztikar a kovász szerepét töltené be az újoncok magyar típusú harcmodorra való beoltásában.¹⁷

A magyar származású katonai elit egészen a forradalomig megőrizte magas pozícióit a huszárezredek vezetésében. Ezen elit néhány neves tagját a francia diplomácia keleti színterein is alkalmazták. Az Oszmán Birodalom területén francia szolgálatban tevékenykedő magyar ügynökök közül a leghíresebbek Tóth András és később fia, a híres François de Tott voltak. Tóth András a Rákóczi-szabadságharc bukása után huszártisztként és keleti diplomataként szolgált a francia királyt. François fia szintén e két pályán jeleskedett, emellett szépíróként és orientalistaként is számon tartja az utókor. Több sikeres diplomáciai kiküldetést hajtott végre elsősorban az Oszmán Birodalom területén. Nevéhez fűződik a Dardanellák és a Boszporusz megerősítése, a török tüzérség reformja és egy egyiptombeli francia katonai expedíció terve is. Élményeit nagysikerű visszaemlékezéseiben (*Mémoires sur les Turcs et les Tartares*) foglalta össze, amely több nyelven számos kiadást is megért.¹⁸

A huszárezredek, hasonlóan a francia királyi hadsereg más, úgynevezett „idegen ezredeihez” (*régiments étrangers*), szorosan kapcsolódtak a király személyéhez. Ezáltal a huszárság mint belpolitikai tényező is rendkívül fontossá vált. Ez a testőri funkció a hatalom bizalmán túl a fegyvernem meghonosodását is nagyon jól szimbolizálta. Természetesen nem mindenkinek tetszett ez a megkülönböztetett státusz. A skót, a svájci és nem utolsósorban a magyar zsoldosokat gyakran bízták meg az uralkodó személyes védelmével is. Ezzel a már idézett Chabot lovag korántsem értett egyet, mivel a magyar huszárokat elsősorban a császári-királyi hadseregből szökött dezertőrökből toborozták, ezért szerinte nem számítottak megbízhatónak: „Megmagyarázhatatlan az a tény, hogy a király olyan idegenekkel veteti körül magát, akikkel még olyan szerződése sincsen, mint a skót királyokkal vagy, mint láthattuk, a trónfosztott angol királyokkal volt, akiknek alattvalóit ugyanolyanakként tekintette, mint a sajátjait. Ugyanakkor a francia csapatok azt látják, hogy a király ajtaját és az uralkodót sétái során olyan idegen eredetű katonák kísérik, akik jó része dezertőr, vagyis akik visszatérhetnek honfitársaik közé ezen kettős árulás által és elmesélhetik nekik [a titkokat]. Ezzel a túlzott bizalommal kiteszik a király személyét egy olyan örült szeszélyének, aki az előző nap érkezett az ellenséges seregből olyan tervekkel, amelyek pusztán elképzelésétől is megrémül az ember.”¹⁹

¹⁷ Bibliothèque de l’Arsenal, Ms. 4077 Observations sur le service des hussards et troupes légères 54–56. (Fordította: Tóth Ferenc)

¹⁸ Legismertebb magyar életrajza: Palóczy Edgár: Báró Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője. Budapest, 1916. Életéhez lásd még: Dehérain, Henri : La mission du baron de Tott et de Pierre Ruffin auprès du khan de Crimée de 1767 à 1769. Revue de l’histoire des colonies françaises 11 (1923) 1–32.; Farnaud, Christophe: Culture et politique: la mission secrète du baron de Tott au Levant (1776–1779), Mémoire de maîtrise préparé sous la direction de Jean Meyer, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), 1988.; Font-Réaulx, Anne de: Présence française dans l’Empire ottoman au XVIIIe siècle: le baron de Tott (1733–1793), Thèse soutenue en 1969 à l’Ecole des Chartes.; Tóth Ferenc: Egy tarcsafüredi emlék. Báró Tóth Ferenc (1733–1793) élete és munkássága. Vasi Szemle, LV 1. Szombathely, 2001. 31–42.; Zachar József: Der Weg des französischen Generals ungarischer Abstammung François Baron de Tott (1733–1793) von Paris nach Bad Tatzmannsdorf. In: 17. Österreichischer Historikertag, Eisenstadt, 1987. 193–195.

¹⁹ Service Historique de l’Armée de Terre, série MR 1730 fol. 1207–1208. (Fordította: Tóth Ferenc)

A Francia Monarchia azért tartotta fontosnak az idegen katonákból álló alakulatok létrehozását, mert belső lázadások, hatalmi vetélkedések vagy éppen forradalmak idején következetesebben szolgálták az alattvalók érdekeivel esetleg ellentétbe kerülő királyi hatalmat, mint a hadsereg könnyebben befolyásolható francia ezredei. Nem véletlen, hogy a testőrségben elsősorban svájciakat és skótokat találunk, és a forradalom kezdeti eseményeiben is a svájci testőrség és a szintén idegen huszárok, dragonyosok voltak a király legfőbb védelmezői. De találunk más példát is az *ancien régime* történetéből: Az 1775-ös úgynevezett „lisztháború” idején például a magyar származású Ladislav Valentin Esterhazy huszárezrede teremtett rendet a Marne völgyében.²⁰ A forradalom zűrzavaros napjaiban a huszárok más királypárti csapatok oldalán küzdöttek a felkelőkkel szemben. Néhány nevesebb magyar származású katonatiszt aktívan részt vett a király szökésének előkészítésében is. E tények következtében a legtöbben emigrálni kényszerültek.²¹ Ugyanakkor a forradalmi Franciaország is befogadott jónéhány szimpatizáns magyart. Felmerült a lehetősége a Lengyel Légió mintájára egy Magyar Légió alapításának is. 1800-ban történt is egy kísérlet az emigráns Besse János Károly javaslatára arra, hogy a forradalmi háborúk magyar dezertőreiből felállítsanak egy Magyar Légiót.²² De ez a terv végül papíron maradt, támogatás és megfelelő számú magyar újonc híján. A napóleoni háborúk után a huszárság fegyverneme továbbra is fennmaradt, ám annak jellegzetesen magyar karaktere csupán az egyenruhára és néhány katonai folklórral kapcsolatos hagyományra szűkölt.²³

A huszárság viszonylag hamar megjelent a francia királyi udvarban is. Még mielőtt a leghíresebb magyar huszárokat az udvari protokoll szerint bemutatták volna az uralkodónak, XV. Lajos már jól ismerte a huszárokat. Gyermekkorában volt egy kis barátja, akit az akkoriban megjelenő és valószínűleg nagy feltűnést is keltő huszár-uniformisba bújtatták a király nevelői, elsősorban Madame de Ventadour. A kis játszótársat mindenki a „király huszáranak” nevezte, és a gyermek az uralkodó legbelsőbb köréhez tartozott, akivel később is szoros kapcsolatot ápolt. Nagy valószínűséggel a kis huszár egyenruhájának köszönhető a népszerűsége, amely egészen addig tartott, amíg egy kis irokéz indián meg nem jelent az udvarban. A hagyomány szerint a mellőzése miatt féltékeny kis huszárt így vigasztalta a gyermek XV. Lajos: „Ázért mert magam mellé vettem ezt az indiánt, még szeretni foglak tégedet is, ha továbbra is jól viselkedsz.”²⁴

A francia királyi udvarban a 18. század második felében megtalálhatjuk a magyar származású huszártisztek felső rétegét, olyan történelmi családokat, mint a Bercsényiek vagy az Esterházyak, akik a monarchia leghűségesebb támaszainak számítottak. Családi kapcsolataik révén közvetítő szerepet is játszottak a két ország politikai elitjei között. Szimbolikusan tekinthető, hogy XV. Lajos éppen Ladislav Valentin Esterhazyval küldte el a trónörökös, a későbbi XVI. Lajos arcképét a kiszemelt arának: Marie-Antoinette-nek. A későbbi francia királyné nem felejtette el a hajdani huszártisztet, és udvarának legbelsőbb körébe vonta az egykori kuruc emigráns fiát. Mindezzel persze kivívta édesanyja, Mária-Terézia császárné haragját, aki többször is felhívta a párizsi császári követ, Mercy-Argenteau gróf figyelmét, hogy nem szívesen látja leánya környezetében a magyar származású

²⁰ Esterhazy, Valentin: Mémoires. Paris, 1905. 169–171.

²¹ Tóth 2000. 91–97.

²² Lásd Besse Decaen tábornokhoz írott levelét (München, 1800. augusztus 24.) Bibliothèque Municipale de Caen, Ms. Papiers Decaen fasc. 39. fol. 78–80. A levelet kiadta: Baumgarten Sándor: Jean Charles Besse. Aventurier et philologue, Bologna, 1963. 123–127.

²³ Yves Barjaud: Les Hussards: trois siècles de cavalerie légère en France, Lausanne, 1988. (a továbbiakban: Barjaud) 32.

²⁴ Antoine, Michel: Louis XV, Paris, 1989. 45–46.

huszártisztet.²⁵ Ladislas Valentin Esterhazy pályája jórészt Marie-Antoinette-nek köszönhetően fényesen ívelt felfelé. Karrierje csúcán, 1787-ben bevásztják a francia udvari Haditanácsba, és így a francia katonai elit krémjébe került.²⁶ A francia királynő bizalmasaként azon néhány katonatiszt közé tartozott, akik Marie-Antoinette himlője idején az ágyát őrizték. Később, a forradalom idején részt vett a királyi család szökésének előkészítésében. Fiának születése olyan udvari esemény volt, amelynek alkalmából XVI. Lajos külön üdvözlő levélben köszöntette a Párizsban megszületett kis huszár édesapját.²⁷

A huszárság franciaországi megjelenése mint nyelvi jelenség is érdekes tudománytörténeti csemegét nyújthat a nyelvészek és nyelvtörténészek számára. A század első felében a francia huszárezredek zömében a vezényleti nyelv a magyar volt. Noha a legtöbbször anyanyelve is magyar, ebben az időben még nem beszélhetünk egységes irodalmi magyar nyelvről.²⁸ A korabeli magyar értelmiség köreiben elsősorban latinul beszéltek. A jezsuiták iskoláiban általában kilenc évig tanultak latinul a korabeli nebulók.²⁹ A történelmi Magyarország különböző vidékeiről érkező vitézek esetenként más-nyelveken is beszéltek: németül, szlovákul, románul stb. Az arisztokrácia körében előfordult, hogy jobban beszéltek németül, mint magyarul. Amikor a kuruc menekültek Franciaországba érkeztek, az arisztokrácia tagjai közül sokan már elég jól beszéltek franciául. A francia nyelv magyarországi divatja a politikai elit körében ugyanis már a 17. század végén megkezdődött, amint ezt a fiatal II. Rákóczi Ferenc példáján is megfigyelhetjük. A fiatal fejedelem 1694-es bécsi tartózkodása alatt kezdett el franciául tanulni.³⁰ A szabadságharc idején is folytatta tanulmányait, amint ezt nagyon jól tükrözi személyes levelezése is.³¹ Ízléses francia nyelvtudása lenyűgözte a versailles-i udvar igényes közönségét is. Breteuil báró memoárjaiban azt írja, hogy Rákóczi fejedelem úgy beszélt franciául, „mintha egész életét Franciaországban töltötte volna”.³² A fiatal Bercsényi László szintén Magyarországon kezdte francia nyelvi tanulmányait, nevezetesen a fejedelem híres testőrgárdája, a Nemesi Kompánia tagjaként.³³ Már franciaországi tartózkodásának első éveiben keletkezett írásai ha nem is hibátlan, de igen választékos francia nyelvtudásról tanúskodnak. Generációjának tagjai általában inkább hallás után tanulhatták a nyelvet, írásaik ugyanis rengeteg nyelvtani és helyesírási hibát tartalmaznak. Például a már említett Tóth András, Rákóczi volt apródja és később a francia királyság egyik legsikeresebb keleti diplomatája, igen szabadon kezelte a francia nyelv szabályait. A helytelen egyeztetések, a hibás fonetikai átírások szinte hemzsegek a levéltárakban fennmaradt leveleiben.³⁴ Az alacsonyabb beosztású katonatisztek helyesírása

²⁵ Lásd az Esterhazyra vonatkozó részeket a következő levelezésgyűjteményekben: *Correspondance secrète entre Marie-Thérèse et le comte de Mercy-Argenteau* (2 vol.), Paris, 1874.; *Correspondance secrète du comte de Mercy-Argenteau avec l'Empereur Joseph II et le prince de Kaunitz* (2 vol.), Paris, 1889.

²⁶ Bombelles, marquis de: *Journal* tome II, Genève, 1982. 186.

²⁷ Lásd erről: Franjou, Edmond: *Le comte Valentin Esterhazy*, Auxerre, 1975.; *Mémoires du comte Valentin Esterhazy*, Paris, 1905.; *Lettres du comte Valentin Esterhazy à sa femme*, Paris, 1907.; *Nouvelles lettres du comte Valentin Esterhazy à sa femme (1792-1795)*, Paris, 1909.

²⁸ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, 1980. (a továbbiakban: Kosáry)

²⁹ Kosáry 105.

³⁰ Köpeczi Béla: *Döntés előtt*. Budapest, 1982. 75–77.

³¹ Benda Kálmán: *Ráday Pál iratai*. 2. kötet, Budapest, 1961. 22–23.

³² Idézi Fejér Rózsa: *François Rákóczi II dans les mémoires français de son temps*. Pécs, 1931. 13.

³³ Zachar J.: *Franciaország magyar*. 53.

³⁴ Lásd ehhez a hadügyminiszterhez írott 1755. július 10-i levelének alábbi részletét: „J'Espère Monseigneur que vous ne des approuverez pas avoir demandé La permission à Mr L'Envoyé de m'absenter pour quellque jours, pour aller à Rodosto pour y voir Mr Le Comte Csaky et Mr Mikes, je compte faire ce voyage avec Le Baron Zay qui est icy. Ses sont Monseigneur des Seigneurs

nagyban különbözött a főtisztekétől. Itt meg kell azonban jegyeznünk, hogy az utóbbiak munkáját gyakran segítették a franciául jól tudó szármegyedek, írnokok vagy titkárok.³⁵ Bercsényi László gróf például leveleit 1747-ben egy Viard nevezetű szármegyeddel íratta.³⁵ A második generáció nyelvi szintje sokkal változatosabb képet mutat. A neveltetés, az iskolázottság és a társadalmi helyzet meghatározta a katonatisztek és diplomaták szövegeinek minőségét. Általában azonban a francia földön született magyarok elsődleges nyelve már a francia volt. Magyarul elsősorban a kis közösségekben élő magyar csoportokon belül és a huszárezredek soraiban beszéltek. A magyar nyelvű írásbeliség csak nyomokban jelenik meg a forrásokban. A harmadik generációt már a tökéletes francianyelvűség jellemzi, és ennek döntő befolyása volt szellemi fejlődésükre. A francia huszárezredek ekkor már elvesztették magyar jellegüket, és a fegyvernem alapítóinak nyelvét csak a tisztek kis százaléka beszélte. A közhuszárok körében legfeljebb néhány lelkes magyar katonadal vagy veteres huszárkáromkodás őrizte meg a magyarnyelvűség utolsó nyomait.³⁶

A többgenerációs nyelvi kölcsönhatás következtében a huszárság emlékeit számos magyar eredetű francia jövevényszó és kifejezés is őrzi. A *hussar-houssar* szavakról már tettünk említést. A *hussard* szótóból több más szó, illetve kifejezés is született. Az *à la hussarde* kifejezést elszeretettel alkalmazták, illetve alkalmazzák ma is, ha a huszársághoz kapcsolódó sikeres kisháborús hadműveletek bravúrijaihoz akarnak hasonlítani valamit. E kifejezés speciális szövegkörnyezetben való alkalmazására még visszatérünk e tanulmányban. A kisháborús hadműveletek leírásában gyakran találkozhatunk az *houzardier* igével, és Dourmoriez tábornok a visszaemlékezéseiben *houzardaille*-nek nevezi a rajtaütést.³⁷ A huszárság jellegzetes magyaros ruházatára, illetve a lovaglásra vonatkozó francia szakszavak jó része is magyar eredetű. Ide tartoznak például a *colback* (kolbak, kabát), le *dolman* (dolmány), le *shako* (csákó); le *schabrack* (sabrák, lópokróc), la *soutache* (sujtás) szavak. A magyaros lovászatra vonatkoznak az *hongroyer* (magyar módra cserzi a bőrt, ami a magyar nyereg készítéséhez volt nélkülözhetetlen) és az *hongrer* (magyar módon heréli a lovat) igék.³⁸

A huszárság nyelvi emlékeit vizsgálva nem kerülhetjük ki azt a kissé pikáns kifejezést sem, amely elsősorban a francia szexuális szókincset színesíti. A „*faire l'amour à la hussarde*” kifejezés a nemi aktus, gyors vagy esetleg tapintatlan lefolyását hivatott illetni, és ezáltal vált közismertté. Vajon a rajtaütéses kisháborús taktika szemantikai csúsztatással történt átvételéről van itt szó, vagy esetleg a huszárság első franciaországi képviselőinek hajdani viselkedésében keresendő a kifejezés eredetének magyarázata? A levéltári források a második magyarázat valószínűségét erősítik meg. Úgy tűnik, a huszárok ugyanúgy szerettek, mint ahogyan harcoltak: gyorsan és durván, nélkülözve a franciás finomságot, amint ezt a kifejezést a francia szótárak többsége leggyakrabban definiálja.³⁹

Az első fiatal emigráns huszárok minden bizonnyal nagyon szabados életet élhettek. Különleges egyenruhájuk, büszke magyaros alkatuk miatt igen nagy sikerük lehetett a francia, de különösen a lotharingiai és elzászi hölgyek körében, akikkel a kezdetben még németül is tudtak beszélni. Mivel a legtöbbjük számára a házasság gyakorlatilag lehetetlen volt a királyi tiltó rendeletek miatt, nagyon sokan a libertinusságban találtak ösztöneik kiélésé

hongrois, mes Encienne Connaissance et Compatriotes. J'orais déjà fait Cette visite, Si Mr de Vergennes m'avois pas retenus, jusqueau depart de Mme de Desalleurs.” SHAT série A1 3403 fol. 37.

³⁵ Bibliothèque Nationale, série Ms. fr. 15175 Recueil de lettres adressées à Bertin du Rocheret, président en L'Élection d'Épernay Tome II (1744–1760) fol. 157.; 164–169.

³⁶ Barjaud 32.

³⁷ Picaud, Sandrine: L'art de la petite guerre au XVIIIe siècle, Mémoire de maîtrise, Université de Nantes, 1993. 50.

³⁸ Corvisier, André (Ed.): Les hussards et la France. Bruxelles, 1993. (a továbbiakban: Corvisier 1993.) 205–211.

³⁹ «Brutalement, sans retenue ni délicatesse.» Robert, Paul: Le Petit Robert I. Paris, 1985. 947.

számára megfelelő terepet. Számos nem kívánt terhesség és házasságon kívül született gyermek esete tanúskodik erről (keresztlevelek alapján). 1766-ban például egy Vaucouleurs-i hölgy panaszt tett Choiseul hercegnek, az akkori hadügyminiszternek a Bercsényi huszárezred egyik tisztjére, aki elcsábította a lányát. Levelében azt kérte, hogy a katonatiszt vegye feleségül vagy pénzben kártalanítsa a megbecstelenített lányt. A herceg válaszában csak egy csekély tartásdíjat ígért, amit a vagyontalan magyar tiszt illetményéből vonnának le.⁴⁰

Érdekes ebből a szempontból megfigyelni a 18. századi franciaországi magyar huszárok házassági szokásait. Különösen feltűnő, hogy elsősorban a velük szimpatizáló katonai nemesség köréből kerültek ki a magyar főtisztek feleségei.⁴¹ Például Esterházy Bálint József a Cévennes-ben élő Nougarede de la Garde család leányával lépett az oltár elé 1740-ben. Ebből a családból a 18. század során hét katonatiszt szolgált a francia királyi hadseregben.⁴² A Cévennes-hegység vidéke egyébként jellegzetesen olyan terület, ahonnan különösen sok katonatiszt származott. A Nougarede de la Garde család rokona volt például a híres d'Assas lovag⁴³ is, akit a hétéves háború során tanúsított hősiessége miatt ma is a francia katonai helytállás nagyszerű példájának tekintenek. Hasonlóan sikeresnek tekinthető a cserneki és tarkói Dessoffy (Dessewffy) család két tagjának lotharingiai nemes családok leányaival megkötött frigye. Lotharingia ekkor még nem tartozott egészen a Francia Királyság fennhatósága alá, és – Elzászhoz hasonlóan – a lakosság nem kis része német nyelven beszélt. A franciául kezdetben elég nehézkesen kommunikáló magyar emigránsok számára valószínűleg a korabeli Magyarországon is igen elterjedt német nyelv sokkal könnyebb kapcsolatteremtő eszköz volt. Másrészt pedig a szülőföldjükhez legközelebb fekvő, közép-európai jellegű Elzász-Lotharingia tartományok választásával kifejezték Magyarországhoz való erős kötődésüket is.

Érdekes azonban a levéltári források segítségével a házasságok körülményeit is megvizsgálni. Az első generáció viszonylag későn házasodott. A megvizsgált házasságkötések idején a magyar emigránsok átlagéletkora 35 év volt. Ugyanakkor a korabeli Franciaországban a férfiak az első házasságkötéskor legfeljebb átlag 28 évesek lehettek.⁴⁴ A jelentős eltérés oka elsősorban az emigránsok bizonytalan anyagi helyzetében, és a nem francia katonatisztek számára előírt szigorú házassági feltételek teljesítésében rejlett.⁴⁵ Sok esetben valódi szerelmi házasságokat kötöttek, amelyeket korábbi tartós szerelmi kapcsolat előzött meg. A már említett Esterházy Bálint József esete is érzékletesen tükrözi ezt a jelenséget. Noha fia visszaemlékezéseiben egy jól megfontolt nemesi frigyét említ, amelyet 1740. januárjában kötöttek, a levéltári források más képet mutatnak. Az említett házasság a Le Vigan-i városi levéltár plébániai anyakönyvi bejegyzése szerint 1740. június 9-én kötött.⁴⁶ Ugyanebben az anyakönyvben található Ladislas Valentin Esterhazy keresztelési bejegyzése is, amelyre 1740. november 2-i dátumot írt a hitelesítő plébános.⁴⁷ A két esemény közt eltelt öt hónapnyi idő nyilvánvalóan bizonyítja, hogy a későbbi francia főtiszt a házasságkötés előtt törvénytelen kapcsolatban fogant, amit visszaemlékezéseiben a valóság elferdítésével is megpróbált leplezni.

⁴⁰ Archives Départementales de Meuse, série C 149.

⁴¹ Tóth 2000. 163–179.

⁴² Léonard, Emile-Georges: L'armée et ses problèmes au XVIIIe siècle, Paris. 1958. 342–343. (a továbbiakban: Léonard)

⁴³ Lettres du comte Valentin Esterhazy à sa femme 1784–1792. Paris, 1907. 181.

⁴⁴ Lebrun, François: La vie conjugale sous l'Ancien Régime. Paris, 1985. (a továbbiakban: Lebrun) 31.

⁴⁵ Corvisier 1962. 759.

⁴⁶ Archives Municipales du Vigan, série GG 16 fol. 27–28.

⁴⁷ Archives Municipales du Vigan, série GG 17 fol. 23.

Törvénytelen kapcsolatból kinőtt házasságra más neves példát is hozhatunk. Gróf Bercsényi Miklós László nevű fia, a későbbi híres marsall fiatalkorában egy elzászi hölgygel tartott fenn szerelmi kapcsolatot, aki hamarosan teherbe esett. A gróf csak azzal a feltétellel ígért házasságot a megesezt lánynak, ha a születendő gyermek fiú lesz. A Ladislas Jean Thaddée de Berchény névre keresztelt gyermek 1726. május 11-én született meg, a házasságot pedig a gróf ígéretének megfelelően három nap múlva kötötték meg a Frouet-i kápolnában.⁴⁸ Az esetet az emlékiró Ladislas Valentin Esterhazy, aki egyébként apja halála után Bercsényi László fogadott fia volt, így örököltette meg memoárjaiban: „Bercsényi grófné, majd marsallné, nincstelen lány volt. A gróf szerelemből vette el.”⁴⁹ Természetesen hasonló esetek a kevésbé ismert alacsonyabb rendű rétegekben is előfordultak. A szombathelyi születésű Hollósy István kapitány 1772. február 3-án vett el egy Rosalie Dumais nevű francia hölgyet. A házasságkötéskor elismertek egy egy hónappal korábban született közös gyermeket.⁵⁰

A második generáció kiemelkedő tagjai – mint például Bercsényi László marsall két fia – már főleg az udvari nemesség köreiből választottak maguknak házastársat. A rendszerint az apák kívánsága szerint megkötött házasságok hátterében persze anyagi számítások is rejlettek. Bercsényi fogadott fia – Ladislas Valentin Esterhazy ezredtulajdonos – például az előkelő és dúsgazdag Hallweyl család leányával kötött frigy után kolosszális hozományt tudhatott a magáénak. A kor szokásának megfelelően ez utóbbi élvezetére igen bonyolult házassági szerződés vonatkozott, amelyet a királyi család tagjai is aláírtak.⁵¹ A többi vizsgált esetben a magyar származású francia nemesifjak továbbra is a szerényebb anyagi helyzetű vidéki nemesek leányait választották.⁵² A főleg vidéken élő francia katonai nemesség bizonyíthatóan támogatta franciaországi letelepedésüket. Ez már csak azért sem meglepő, mivel sok francia nemes – például a filozófus Montesquieu is – erősen idealizált képet alkotott a korabeli viszonylag független magyar nemességről.⁵³ A második generáció tagjainak átlagéletkora az első házasságkötésükkor 27,8 év volt. Ez tökéletesen megfelel a korabeli franciaországi házassodási átlagéletkornak. Természetesen vannak szélsőséges esetek, mint például Ladislas Valentin Esterhazyé, aki negyvennégy esztendőskorában lépett az oltár elé a mindössze tizenhét éves Ursule d'Hallweylllel. A már tehetősebb magyar származású ifjak viszont egészen zsenge korukban megházasodtak, ami elsősorban a korabeli francia arisztokráciára volt jellemző.⁵⁴ Ugyanakkor számos e generációhoz tartozó magyar származású libertinus nevét is megőrizte a történelmi emlékezet. Közülük a leghíresebbek az ifjú Ladislas Valentin Esterhazy, Jean-Baptiste Dessoffy és André de Tott voltak.⁵⁵ Kutatásaink eredményei alapján nem tartjuk kizártnak azt a feltételezést sem, hogy a francia nyelvben meggyökeresedett kifejezést a 18. századi franciaországi magyar és magyar származású huszárok levéltári források alapján is megerősített szexuális viselkedésének egyfajta lenyomataként értelmezzük.

A huszár nemcsak a szexualitást, hanem az azzal freudi értelemben igen rokon halált is megjeleníthette. Ismert, hogy az elő- és utóvédharcokban rendszeresen megtizedelt huszárok körében volt a legmagasabb a halálozási arány. A francia forradalmi és napóleoni hábo-

⁴⁸ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Gall. 55 fol. 3.

⁴⁹ Mémoires du comte Valentin Esterhazy, Paris, 1905. 13. (Fordította: Tóth Ferenc)

⁵⁰ Archives Départementales du Bas-Rhin (Strasbourg), série 3E 300 Louis Schlaefli szíves közlése.

⁵¹ Archives Départementales de l'Yonne (Auxerre), série Q 483

⁵² Tóth 2000. 169.

⁵³ Lásd Montesquieu magyar vonatkozású írásaihoz: Köpeczi Béla: Montesquieu és a magyar feudalizmus. In: Köpeczi Béla: Magyarok és franciák. Budapest, 1985. 319–336.

⁵⁴ Lebrun 31.

⁵⁵ Tóth 2000. 158–159.; Tóth Ferenc: Casanova magyar barátja. Ambra, (Szombathely) 2000. I. 237–240.

rúk legendás huszára, Lasalle tábornok fennmaradt mondása szerint az olyan huszár, aki nem halt meg harminc éves kora előtt nem más, mint egy tehetetlen alak.⁵⁶ A huszárkép mint halálmotívum nagy valószínűséggel visszavezethető a nomád magyarok ősi hitvilágára, a sámánizmusra.⁵⁷ A huszáregyenruha keleties ornamentikája, főleg a sujtásokból kibontakozó életfa motívuma megerősíteni látszik ezt a feltételezést. A lovas huszár rokonítható az ősi magyar mitológia egyik fontos szereplőjével, a túlvilággal is kapcsolatban lévő táltossal, aki egy rendkívüli képességű táltos-lóval is rendelkezik. A táltos paripa tüzet eszik, és homlokán egy kis napot és holdat hord, hogy éjjel-nappal láthasson.⁵⁸ A 18. századi franciaországi huszárezredek lószerszámain is találhatunk erre az ősi képre utaló díszítéseket, mint például a lovak fején található napmotívum vagy nyakán lógó kis félhold díszítés. Georges Nabéra-Sartoulet szerint ez egyfajta szerencsehozó talizmán lehetett, és a török szpáhi lovasok barakájához hasonlította ezt a ritka érdekes díszet.⁵⁹ Véleményünk szerint itt inkább egy a sámánizmusra utaló ősi motívumról van szó.⁶⁰ A sámánizmusra jellemző túlvilági utazást igen érzékletesen jellemzi Petőfi Sándor *János vitéz* című művében, ahol a Franciaországot is megjárta huszárlégény élete nagy próbáját állja ki, hogy eljusson meghalt kedveséhez Tündérországba.

A magyar huszár karakteres szimbolikus alakja a francia irodalomban is gyakran megjelenik. A 18. században elsősorban a színháztársulatokban, különösen a vígjátékokban találkozunk a huszárok említésével és pompás egyenruhájuk színpadi kellékként történő alkalmazásával. Az egyik érdekes irodalmi emlék Ronchon de Chabannes 1762. november 29-én bemutatott *Heureusement* (magyarul *Szerencsére*) című vígjátékában figyelhető meg. A VI. jelenet végén a gögös és fiatal Lindor így próbálja megleckéztetni a belé szerelmes Marton szolgálólányt: „Nincs kvártély, huszárként fogok bánni veled.”⁶¹ A színházi huszárok igazi aranykora a 19. században a könnyedebb zenés műfajokkal (mint például az operett) jött el. Hankiss János szerint a Bercsényi huszárok gyakran szerepeltek a korabeli francia operettekben, nevezetesen Labiche egyik vaudeville-jében.⁶² A romantika által felfedezett magyar huszár képe már idealizált és megtisztult a korábbi időszak barbár és durva jelzőitől. A huszárság magyar nemzeti jellegét erőteljesen hangsúlyozzák a nemzeti mozgalmakkal szimpatizáló romantikus francia útleírások és tudományos művek. A magyar huszárság franciaországi népszerűségéhez a legelhivatottabban Auguste de Gerando művei járultak hozzá. Írásaiban elragadtatással ír a magyar huszárvirtusról, és a magyar huszáröltözetet a régmúlt térbeli és időbeli dimenzióiba helyezi: „Ez az öltözék, amely egyszerre könnyű és pompás, Űa magyarok harciasságáról és keleti eredetéről árulkodik. Semmit sem változott ezer éve (!), amióta a magyarok letelepedtek Európában, és időtlen idők óta ismeretes volt Ázsiában...”⁶³

A huszár népszerű figurája a 19. század nagy klasszikusainál is gyakran megjelenik, a legismertebb irodalmi emlék Stendhal *Pármái kolostor* című regénye. Az irodalomtörténet által is méltán világhírűnek tartott regénybeli waterlooi csata ábrázolásában a főhős, Fabrizio del Dongo egy elhúnyt huszár egyenruhájában éli meg élete nagy beavató szertar-

⁵⁶ Az eredeti francia idézet így hangzik: Un hussard qui n'est pas mort à trente ans est un jean-foutre! Idézi: Barjaud a könyv címlapján.

⁵⁷ Lásd e témáról: Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Budapest, 1983.; Diószegi Vilmos: Az ősi magyar hitvilág. Budapest, 1971. (a továbbiakban: Diószegi 1971.)

⁵⁸ Diószegi 1971. 211–214. Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Budapest, 1929. 317.

⁵⁹ Corvisier 1993. 214.

⁶⁰ Tóth 2000. 256–258.

⁶¹ Az idézetre Sandrine Picaud kollégám hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton is szeretnék köszönetet mondani. A ritka mű lelőhelye: Bibliothèque Nationale de France (cote 8° Yth 8511).

⁶² Hankiss János: Lumière de Hongrie. Budapest, 1935. 67.

⁶³ Auguste de Gerando „La Transylvanie et ses habitants” című művéből idézi Rubin Péter: Francia barátunk, Auguste de Gerando (1819–1849). Budapest, 1982. 57–58.

tását. A jelenet vége felé Fabrizio szinte azonosul a Boulot nevezetű halott huszárral és egy régi jövendölés beteljesülését látja megvalósulni a jövőben. Így számol be erről a meghatározó élményéről: „»De az az egy biztos, hogy egy rab nevét viseltem, amikor benne voltam; egy rab menetlevele lapult a zsebemben, sőt az ő ruháját hordtam! Ez igazán végzetes a jövőmre! Vajon mit mondana most Blanès abbé? És ez a szerencsétlen Boulot meghalt a börtönben! Ez mind-mind gyászos előjel; utam börtönbe visz!« Milyen boldog lett volna, ha biztosan megtudja: bűnös volt-e Boulot huszár? Megpróbált visszaemlékezni, s úgy rémlett, B.-i börtönőr felesége azt mondta: a huszár nemcsak ezüst evőeszközt lopott, de elhajtott egy tehenet is, és félholtra verte a parasztgazdát. Fabrizio biztosra vette, hogy egyszer még becsukják valamiért, ami összefügg Boulot huszár dolgaival.”⁶⁴

A magyar huszár képe ritkán, szinte alig bukkan fel Balzac regényeiben, noha a szerzőnek voltak személyes magyar kapcsolatai is. A legismertebb említés a huszárezredéről méltán híres Esterhazy családra vonatkozik (*Le Lys dans la vallée*), amelynek Franciaországban élő tagjait személyesen is ismerte Balzac.⁶⁵ A magyar huszár sztereotípiája eközben erőteljesen továbbélt a francia útleírásokban is egészen a 19. század végéig. Ollivier páter 1883-ban megjelent útiemlékeiben például így fakad ki: „A magyar gyűlöli a hegyeket: szüksége van a szélre és a puszták széles horizontjára. Mindig is sík vidéken élt, s így él most is. Lovas, akár Kelet fiai: olyan, mintha lóra termett volna.”⁶⁶

A magyar lovas huszár kliséje a 20. században változik jelentősen. René Gonnard 1908-as kiadású *La Hongrie au XXe siècle. Étude économique et sociale* című művében kijelenti, hogy a modern magyar már nem „a lovaglegendák magyarja, ahogyan általában a nyugatiak képzeletében megjelenik”.⁶⁷ A huszársághoz fűződő szavak speciális közegben való alkalmazása, erőteljes franciásítása is megfigyelhető e korban. Érdekes példa erre az a III. Köztársaság idején kibontakozó antiklerikális tanügyi reform (a Jules Ferry nevéhez fűződő 1880., 1881. és 1882. évi közoktatási törvények), amely a mai francia világi, ingvenes és kötelező közoktatást létrehozta. A célkitűzést egy új intelligencia volt hivatott megvalósítani. Megjelentek az új, világi szemléletű, jellegzetes fekete egyenruhába öltözött és állami fizetésű tanítók az ország szinte valamennyi helységében. A francia *Kulturkampf* helyi harcosaira a francia köznyelv találóan a „Köztársaság fekete huszárai” (*hussards noirs de la République*) nevet ragasztotta.⁶⁸ Charles Péguy így emlékezik vissza rájuk: „A mi fiatal tanítóink olyan szépek voltak, mint a fekete huszárok. Karcsúak, szigorúak, kemények. Komolyak voltak és egy kicsit megijedtek korai és hirtelen rájuk szakadt mindenhatóságuktól. Hosszú fekete pantallót hordtak, amelyen – úgy emlékszem – lila nadrágszegély volt. A lila nemcsak a püspökök, hanem a elemi oktatás színe is volt. Fekete mellény. Hosszú fekete egyenes, lelógó felöltő, amelynek hajtókáján lila színű összefonódó pálmadiszítés. Lapos ellenzős sapka, szintén fekete, amelyet elől lila színű összefonódó pálmadisz övezett. Ez a civil egyenruha egyfajta katonai egyenruha volt, amely még szigorúbb volt, mint a kato-

⁶⁴ Stendhal: A páрмаi kolostor, Bukarest, 1987. 65.

⁶⁵ Lásd erről: Martonyi, Éva: La Hongrie de Balzac dans sa vie et dans son œuvre. In: Payet, Marie-Tóth Ferenc (Eds.): Mille ans de contacts, Relations franco-hongroises de l’an mil à nos jours, Szombathely, 2001. (a továbbiakban: Payet–Tóth) A család jeles francia tagjára vonatkozóan lásd a következő tanulmányunkat: Un militaire érudit en Algérie au XIXe siècle: le général Esterhazy, In: Revue d’histoire maghrébine (1996/6) Mélanges Charles-Robert Ageron, I. k., (Zaghouan, Tunézia) 1996. 217–237.

⁶⁶ Ollivier, P.: Souvenirs d’un voyage en Hongrie. Buda-Pesth. Le Correspondant, Paris, 1883. Idézi: Horel, Catherine: De l’exotisme à la modernité: un siècle de voyage en Hongrie 1818–1910. In: Payet–Tóth 100.

⁶⁷ Gonnard, René: Souvenirs d’un voyage au XXe siècle. Étude économique et sociale, Paris, 53. Idézi: Payet–Tóth 103.

⁶⁸ Lásd e kérdésről: Ozouf, Jacques: Nous les maîtres d’école (Autobiographies d’instituteurs de la Belle Époque), Paris, 1973.

naruha, lévén állam-polgári egyenruha. (...) A katoná-egyenruhák között nincs szebb a fekete egyenruhánál. Ez maga a vonal. És a szigor. Amelyet a fiúk, a Köztársaság valódi gyermekei hordtak. Meg a Köztársaság csecsemői. No meg a szigor fekete huszárai.”⁶⁹

A franciaországi huszármítosz 20. századi alakulására nagy hatással volt még Jean Giono *Huszár a tetőn* (Hussard sur le toit) című regénye, amelyet legújabb filmváltozata nyomán az irodalomtörténészek is elkezdtek újra felfedezni. Ezt tanúsítja az elmúlt évek e témáról szóló rendezvényeinek és publikációinak magas száma is. Giono írásművészetére egyébként nagy hatással volt Stendhal, akinek regényhőseit részben áthelyezte a saját regényeibe.⁷⁰

Végezetül a *hussard* szó még egy érdekes 20. századi irodalomtörténeti használatára szeretném felhívni a figyelmet. A második világháború utáni francia irodalom érdekes zárványát alkotta az a regényírókból álló kis csoportosulás, amelyet „Huszárok” (Hussards) néven tart számon ma is az irodalomtörténet-írás. A csoportot négy író alkotta: Roger Nimier, Antoine Blondin, Jacques Laurent és Michel Déon. Nevüket nem katonai érényeik, hanem Roger Nimier „A kék huszár” (Le Hussard bleu) című regénye után kapták, és egyfajta alternatívát próbáltak megfogalmazni a Jean-Paul Sartre által hirdetett elkötelezett irodalommal (*littérature engagée*) szemben. Stílusukra a humor, a szokatlan, meghökentető fordulatok alkalmazása volt jellemző.⁷¹ Érdeemes megszívlelni Félicien Marceau érzékletes definícióját is, amely egy Michel Déonhoz intézett akadémiai beszéd alkalmából hangzott el 1979. február 22-én: „Ezzel az elnevezéssel, amely Roger Nimier *A kék huszár* című egyik regényéből jött, a mindent-mindenkit beskatulyázó mánia négy írórt illetett, akik saját temperamentumuk és eredetiségük ellenére valóban sok közös jegyet hordoztak. Először is körül-belül egykorúak voltak és a irodalmi életbe is egy időben léptek be. De egyéb közös vonásuk is volt: egyfajta féltelenség, fesztelenség, amely egészen a csínytevésig terjedt, a dolgok szokatlan módon való megközelítése, a kor tabui iránti tiszteletlenség, a doktrínák elvetése, élénk, eleven és szándékosan szemtelen írásmód, és irodalmat inkább élvezetnek, mint kötelességnek tekintő látásmód. (...) Ezen íróknál e közös vonások kisebb-nagyobb erővel és evidenciával jelentek meg. Mint tudjuk, a kategorizáló mánia nem foglalkozik a részletekkel, és néha cipőkanállal szorítja be az írókat a skatulyáiba. Huszárok! Illik a Huszárokra. Ez egyszer telitalálat volt az elnevezés. Az irodalmi életbe való bevonulásuk elég jól hasonlított egy a száraz hidegben kalandozó kis lovasjárőr-csapatra, a zablák csörgésére, a bőrszíjak csikorgására, a lovak prüszkölésére, és a patáik kövezeten csikorgó kristálycukor hangjára.”⁷²

A francia irodalmi huszárok működése, hasonlóan a magyar elődeikéhez, sajátos szembefordulást jelentett az irodalmi közélet Sartre által képviselt fő áramlat túléréjével. Ebben az egyenlőtlen küzdelemben csak az „irodalmi kisháború” fegyvertárával, elsősorban a kifinomult stílussal és a humorral érhettek el látványos eredményeket. Ha e kis írói csoport hatása nem is nevezhető jelentősnek, mindenesetre érdemes megemlékezni az irodalomtörténetben erről a francia huszármítosz továbbéléséről is értelmezhető kuriózumról.

*

⁶⁹ Péguay, Charles: *Les instituteurs, les Hussards noirs* (1913). In: Albertini, P.: *L'École en France XIXe-XXe siècle, de la maternelle à l'université*, Paris, 1992. 130 (Fordította: Tóth Ferenc)

⁷⁰ Lásd bővebben e témáról: Laurichesse, Jean-Yves: *Giono et Stendhal. Chemins de lecture et de création*, Aix-en-Provence, 1994. Lásd még e témáról Omar Oulmehdi tanulmányát: *La littérature du héros dans l'œuvre de Jean Giono* (<http://www.cpge-cpa.ac.ma/cpge6francais/ARCHIVES/travaux01/Giono.htm> 2003.08.06.)

⁷¹ *Le Petit Larousse*, Paris, 1998. 1404.

⁷² Réponse de M. Félicien Marceau au discours de M. Michel Déon (discours prononcé dans la séance publique le jeudi 22 février 1979) http://www.academie-francaise.fr/immortels/discours_reponses/marceau.htm (2003. augusztus 6-i találat, Fordította: Tóth Ferenc)

E rövid áttekintés után megállapíthatjuk, a franciaországi huszármítosz az elmúlt háromszáz év alatt jelentős változáson ment keresztül. A karakteresen magyar jellegű fogalom folyamatosan elveszítette nemzeti jellegét és sajátos jelentést öltve meghonosodott a francia nyelvi-kulturális közegben. A változások szemantikai szinten is megfigyelhetők. Az eredetileg kizárólag katonai fogalom kiterjedt a hétköznapi élet egyéb szektoraira, mint például a köznyelv, a szépirodalom, vagy a szexualitáshoz, illetve a halálhoz fűződő bonyolult kultúrkörre. Érdekes szemantikai csavarral válik az eredetileg a hajdani királyhú testőröket jelző monarchista töltetű szó a III. Köztársaság leghívebb ideológiai aktivistáit jelző kifejezéssé (*hussards noirs*). Másfelől szűkült is a mítosz jellege, hiszen a magyar gyökerű kollektív értékeket megjelenítő huszármítoszból egyfajta jellegzetes egyéni viselkedést, sajátos habitust kifejező individuális érték lett. A változások azt bizonyítják, hogy a mítosz belső alapértelmének jelentős részét megőrizve, dinamikusan alkalmazkodott a modern kor eszméihez, és ennek köszönhetően mind a mai napig fennmaradt. Ebben talán hasonlít a mai francia Bercsényi-huszárokra (*1er régiment de hussards Berchény*), akik magyar őseiket büszkén vállalva a megváltozott kor megváltozott körülményei között ejtőernyős deszantosként űzik a hajdani kisháborús taktika mai változatát.

TÓTH, FERENC

A la hussarde ... A contribution to the history of the French hussar myth

The hussars appeared in the French Kingdom in the eighteenth century, with the coming of the emigrants of the Rákóczi uprising. At the beginning of the period it was strongly held that only Hungarians could be real hussars, and the image of the hussar was linked with Hungarian national stereotypes right from the beginnings. In the wake of the French revolution, the loyal hussar regiments of Hungarian origin were turned into French national regiments that evoked their Hungarian traits only in their outlook. The memory of the early Hungarian hussars, however, left a deeper imprint in the French language and mentality. In political discourse, the republican "black hussars" at the end of the nineteenth century conveyed a denotation significantly different from the one-time monarchist one. The career of the hussar myth in literature from Stendhal to a twentieth-century group of writers is also discussed.